

Kaarlo Tuori

Matti Wuori – Tapauskertomuksia Suomesta

Helsinki: Teos, 2023, 479 s.

TIMO PANKAKOSKI

Emeritusprofessori Kaarlo Tuori on kirjoittanut kiinnostavan kirjan yhtäältä ystävästään Matti Wuoresta (1945–2005), mutta toisaalta suomalaisen yhteiskunnan kehityksestä Wuoren oikeus-tapausten kautta tarkasteltuna. Lisäarvoa Tuorin kirjalle tuo juuri se, että sen on kirjoittanut oikeusoppinut: tapausten yksityiskohtaisen taustoittamisen myötä opimme paljon suomalaisesta oikeuskulttuurista ja sen moninaisista murroksista.

Wuoren aktiiviuran aikana perinteinen jumalanpilkanäkökulma ja arvojen rikosoikeudellinen suojele korvaantui pluralistisen yhteiskunnan rakennetta paremmin vastaavilla oikeusvälineillä. Suomalainen oikeus myös eurooppalaistui, perus- ja ihmisoikeuksien asema korostui ja tuomioistuinten perusteluiden taso kohosi niin laadullisesti kuin määrällisestikin. Matkan varrella opimme paljon politologisestikin kiinnostavaa esimerkiksi oikeuden poliittisuudesta, suoran toiminnan oikeutuksesta ja rikosoikeudellisesta tulkinnasta sekä mielipiteen- ja sananvapaudesta, ympäristöarvojen oikeudellisesta suojasta ja oikeudesta (tai jopa velvollisuudesta) varjella niitä. Pelkästä Wuoren elämäkerrasta ei todellakaan ole kyse.

Wuoren työ kuljettaa meidät yllytysoikeudenkäynneistä (1969–70) muun muassa Sikamesias-oikeudenkäyntiin (1970), Persian šaahin vierailuun (1970), Lahden pankkivankidraamaan (1986), Greenpeacen Suomeen rantautumiseen (1988) ja Kessin hakkuiden estämiseen (1991). Oikeustapauksia yhdistävät ainakin seuraavat seikat.

Ensinnäkin useimmissa tietoisesti koeteltiin oikeuden ja yhteiskuntajärjestyksen rajoja, ja jo tämä takaa myös niiden politologisen relevanssin. Ne sisälsivät kriittisiä interventioita valitsevan järjestyksen perustaan, murensivat itsestäänselvyyksien muuria ja pakottivat pysyvien arvojen kannattajat perustelemaan näkökantojaan. Vaikka Tuori kuvaa tapahtumia ensisijaisesti oikeuskulttuurin muutoksen näkökulmasta, kyse on samalla poliittis-kulttuurillisista kamppailuista. Matti Wuori oli ”kansalaisyhteiskunnan asianajaja” (317).

Toiseksi kaikissa tapauksissa käytiin oikeus- ja yhteiskuntajärjestelmää koskevaa julkista keskustelua, mikä sopii erityisen hyvin yhteen Wuoren persoonan ja hiljalleen kehittyvän yleiseurooppalaisen poliittisen julkisuuden ideaalien kanssa. Monet tapauksista saivat jo tapahtumina suurta mediajulkisuutta. Useissa Wuoren tapauksissa myös sisällöllisesti sivuttiin julkisuuden kysymyksiä: mitä julkisuudessa saa sanoa, missä kunnianloukkauksen rajat kulkevat, miten suhteuttaa sananvapautta tiettyjen sisällöllisten arvojen loukkaamattomuuteen – poliittisen julkisuuden peruskysymyksiä edelleen. Osassa tapauksista julkisuus oli väline ja koko toiminnan käyttövoima. Wuori myös itse hyödynsi julkisuutta taitavasti, ja välillä hivottiin ongelmallisen *trial by newspaper* -ilmiönkin rajoja, kun Wuori esimerkiksi kirjoitti *Oikeus*-lehteen Mikkelin panttivankidraamasta ja sen laajemmasta juridisesta taustasta, vaikka samaan aikaan edusti yhtä asianomistajista.

Kolmanneksi useissa käsitellyistä tapauksista sovellettiin vanhakantaisen valtion ja aikansa eläneen oikeusjärjestyksen omia normeja luovalla tavalla niitä itseään vastaan. Tapauksissa oli suoran toiminnan, mielenosoituksen ja kansalaistottelemattomuuden ulottuvuuksia, ja sellaisina ne laajensivat yhteiskunnallisen toiminnan keinovalikoimaa parlamentaarisen politiikan tuolle puolen. Mielenosoitukset olivat ”uusi tapa tehdä politiikkaa”, kuten Tuori ykskantaan toteaa (171), ja kirja käsittelee mielenosoittamisen oikeudellisen arvioinnin lisäksi suoran toiminnan ja kansalaistottelemattomuuden teemoja seikkaperäisesti ja havainnollisesti. Tällaiset teemat sopivat paremmin kuin hyvin Matti Wuoren pirtaan – siinä määrin anarkistisuuteen, eri mieltä olemiseen ja tahalliseen ärsyttämiseenkin taipuvainen henkilö oli kyseessä. Wuoren edesottamuksissa heijastui läpi vuosikymmenten pyrkimys tasapainoilla vallitsevan järjestyksen kynnyksellä niin, että toinen jalka on tukevasti sisä-, toinen ulkopuolella.

Näitä periaatteita havainnollistaa hyvin kirjan alkupuolella laajasti käsitelty yllytsoikeudenkäyntien esimerkki. Samalla se kertoo pienoiskoossa Tuorin kirjan huomattavista vahvuuksista, mutta myös sen pienistä heikkouksista. Käsitely hyödyntää herkullisia poimintoja arkistolähteistä, ja tapauksen poliittis-juridinen dynamiikka on vähintäänkin kiehtova. Toisaalta tällä tapauksella on varsin vähän tekemistä Matti Wuoren kanssa, koska hänen roolinsa asiakokonaisuudessa oli pieni, kuten Tuorikin toteaa. Rönsyjen karsimista ja suoraviivaistamista teos olisi kattavuuden kärsimättä kestänyt tässä ja muualla. Linkit Wuoren henkilöhistoriaan ja mielenlaatuun unohtuvat kymmeniksi sivuiksi, mutta toisaalta vastalahjaksi Tuori maalaa kattavan kuvan tärkeästä oikeustapauksesta ja siinä ohessa tuon aikakauden suomalaisesta yhteiskunnasta.

Yllytsoikeudenkäyntien tapaus sai alkunsa, kun aseistakieltäytyjä Erik Runar Schüller kehotti kaikkia vakaumuksensa perusteella aseista kieltäytyneitä jatkamaan kieltäytymistään vakaumuksen arvioineen tutkijalautakunnan mahdollisesta hylkäyspäätöksestä huolimatta. Tällainen yllytys oli sota-ajalta periytyvän rikoslain mukaan vakava rikos, jonka rangaistusasteikko vaihteli vuodesta vankeutta seitsemään vuoteen kuritushuonetta, ja juuri tämän lainkohdan pitävyyttä Schüller halusikin testata. Samansisältöinen tukiadressi keräsi parituhatta allekirjoittajaa, jotka kaikki syyllistyivät teknisesti ottaen samaan yllytysrikokseen. Oikeusistuimet ja vankilajärjestelmä eivät olisi kestäneet pykälien johdonmukaisen soveltamisen luomaa painetta, eikä vankiloiden täyttäminen poliittisilla vangeilla epäilemättä olisi ollut ulkopoliittisestikaan tarkoituksenmukaista. Kolme allekirjoittanutta myös varmemmaksi vakuudeksi kanteli oikeuskanslerille omasta rikoksestaan ja vaati asian tutkimista – tapaus lienee ainut laatuaan, kuten Tuori toteaa.

Asetelma pakottikin järjestelmän reagoimaan, luovimaan pykälien ja pragmatiikan vaikeaa välimaastoa ja vähintään epäsuorasti myös myöntämään vallitsevan lain kohtuuttomuuden. Kaikista allekirjoittaneista vain osa päätyi poliisikuulusteluihin, eivätkä valonarat valikoitumisperusteet välttämättä olleet sopusoinnussa oikeusvaltion periaatteiden kanssa, kun tiettävästi lähinnä ärsyttävimpiä 60-lukulaisia kuulusteltiin. Osa allekirjoittajista tuomittiin lieventävien asianhaarojen vallitessa sakkoihin, mutta joukko nimekkäämpiä radikaaleja vankeusrangaistuksiin, eikä erotteluja perusteltu tai lieventäviä asianhaaroja nimetty. Vaikuttaa, että vanhakantainen järjestelmä nieli syötiin koukkuineen ja paljasti poliittisesti määräytyneen, vallitsevaa järjestelmää tukevan olemuksensa – provokaatio siis onnistui.

Vastaavasti syytettyjen puolustajat luopuivat puhtaasti juridisesta argumentaatiosta ja käyttivät oikeudenkäyntejä poliittisen toimintansa välineenä yhtäältä syyttäen oikeudenkäyntejä

poliittiseksi, toisaalta aktiivisesti tehden niistä sellaisia syyttämällä oikeusjärjestelmää epäoikeudenmukaiseksi luokkaoikeudeksi ja kapitalismin tukipilariksi. Huomionarvoista on, että asiassa aktiivisesti toimi myös oikeuskansleri, Kekkonen luottomiehiin kuulunut Jaakko Enäjärvi, joka ylimmän syyttäjän ominaisuudessa ajoi asiaa korkeimmassa oikeudessa itse. Korkein oikeus antoi lopulta tarvittavat ennakkotapaukset, joissa (juridisesti kyseenalaisesti) sovellettiin lopputuloksen kannalta tarkoituksenmukaisempaa, lievät tuomiot mahdollistanutta naapuripykälää, ja tällä perusteella suuri osa adressin allekirjoittaneista voitiin vapauttaa ilman oikeusprosessia. Muodollinen oikeudenmukaisuus toteutui, mutta toisaalta ongelma kierrettiin ja sodanaikaista lainsäädäntöä tulkittiin vallitsevaa yhteiskunnallista tilaa paremmin vastaavalla tavalla.

Oikeusprosessi oli samalla myös yhteiskunnallinen muutosprosessi, jonka sysäsivät liikkeelle poliittinen tahto, suora toiminta ja järjestelmää kyseenalaistanut aktivismi. Ratkaisevaa oli järjestelmän valuvikojen taitava kääntäminen sitä itseään vastaan. Yllytysoikeudenkäynnit ja muut samansuuntaiset kasautuvat tapaukset pakottivat oikeusjärjestelmän hiljalleen parantamaan päätöspäätöslaitaan, korjaamaan toimintatapojaan yhdenmukaisuutta paremmin huomioivaan suuntaan ja lopulta omaksuma perusoikeusnäkökulman oikeudenkäytön osaksi. Vaikka prosessi käynnistyi poliittisista sysäyksistä, tämä kehitys kuitenkin heikensi poliittisesti motivoituneen mielivaltaisuuden mahdollisuuksia. Toisaalta kuvatus kehityksen mahdollisti viime kädessä uusi tapa tehdä politiikkaa: monisäikeinen suoran toiminnan, parlamentaarisen politiikan, oikeudellisen argumentaation ja julkisen kansalaiskeskustelun kimppu. Tuorin teos piirtää näistä ilmiöistä tarkan ja historiallisesti nyansoidun kuvan, mikä auttaa oikeuden monikerroksisen poliittisuuden ymmärtämistä.

Wuori oli yhtenä ensimmäisistä tuomassa perus- ja ihmisoikeuksia suomalaisen oikeuskäytäntöön. Hänen ensimmäisessä suuressa jutussaan underground-taiteilija Harro Koskista syytettiin jumalanpilkasta ja Suomen vaakunan häpäisemisestä Sikamessias-teoksella (1969). Oikeudenkäynnissä suhteutettiin sananvapautta ja taiteen autonomiaa tarpeeseen suojata oikeina pidettyjä arvoja rikoslain keinoin. Yllytysoikeudenkäynnit sijoittuvat samaan aikaan. Molemmilla tapauksissa perusoikeusargumentaatio sai vielä huomattavan pienen roolin: vaikka kyse oli mitä suurimmissa määrin sanan- ja mielipiteenvapaudesta, niin jumalanpilkasta kuin epäisänmaallisesta yllytyksestäkin syytettyjen henkilöiden puolustus rakennettiin toisin. Perusoikeuspohjaiset perustelut eivät yksinkertaisesti olisi vielä menestyneet oikeusasteissa. Ratkaiseva askel otettiin vuoden 1995 perusoikeusuudistuksessa, eikä ajallinen paralleeli koko yhteiskunnallisen eurooppalaistumisen kanssa toki ole sattumaa.

Sosiologisesti ottaen käsitellyt oikeustapaukset heijastivat perinteisen yhteiskunnan yhdenmukaisen arvoperustan asteittaista murtumista ja korvaantumista moniarvoisella, eri maailmankatsomuksia etupäässä formaalien periaatteiden pohjalta yhteen sovittelevalla yhteiskuntajärjestyksellä. Politologisesti kyse oli yhtä aikaa usealla tasolla operoivasta valtakamppailusta, jossa nuorempi sukupolvi haastoi poliittisen yhteisön perusparametrejä esimerkiksi kyseenalaistamalla suomalaisen yhteiskunnan piilevää militaristisuutta ja osoittamalla oikeudenkäytön poliittisen luonteen. Toisaalta radikaalit kriittisesti uudelleenarvioivat sitä, mikä ylipäänsä laskettiin päteväksi yhteisen elämän säätelyä koskevaksi julkiseksi argumentiksi – esimerkiksi jumalanpilkka tai yksien oikeiden kristillisten arvojen vastaisuus ei uudistajien silmissä ollut sellainen. Muutokset kohdistuivat niin yhteiskunnan sisällöllisiin

normeihin kuin niistä neuvottelemisen tapoihinkin. Poliitikka on huomattavan usein myös poliittisen toiminnan reunaehtoja koskevaa metapolitiikkaa.

Tuorin kirjassa uudet poliittisen toiminnan muodot saavat suuren roolin, mikä lisää teoksen valtio-opillista kiinnostavuutta ja ajankohtaisuutta. Se asettaa suoran toiminnan, mielenosoitukset ja kansalaistottelemattomuuden ”perinteisen” parlamentaarisen toiminnan rinnalle lähtökohtaisesti legitimeiksi ja oikeudellisesti suojelluiksi poliittisen toiminnan muodoiksi. Sellaisena kirja tarjoaa myös ei-juristeille hyviä työkaluja vaikkapa Elokapinan mielenosoituksissa tai itsenäisyyspäivän marsseilla tapahtuneiden, julkista keskustelua herättäneiden tapahtumien ymmärtämiseen.

Eduskuntatyön ja suoran toiminnan välinen rajakäynti assosioituu helposti Kojjärveen ja Vihreän liiton syntyyn. Ilmiöllä on kuitenkin pidemmät juuret. 1970-luvun alun yllytsoikeudenkäynnit olivat puhtaan juridiikan lisäksi myös mielenosoituksellista suoraa toimintaa ja ulkoparlamentaarinen vaikutustapa eduskunnassa samaan aikaan käsiteltyyn, mutta tiensä päähän tulleeseen siviilipalveluslain uudistukseen. Persian šaahin vastaiset mielenosoitukset, joissa vastustettiin etenkin USA:n vaikutusvaltaa ja kansalaisten sortoa Iranissa, täydensivät näkyvästi kiinni otettujen kansanedustajien Erkki Tuomiojan ja Terho Pursiaisen parlamentaarista toimintaa, ja asiaa käsiteltiin myös oikeudenkäyntien ja Wuoren eduskunnan oikeusasiamiehelle tekemän kantelun keinoin. Tapaus sai myös suurta julkisuutta, ja kuten Wuoren tapauksissa tyyppillisesti muutoinkin kävi, julkisuus oli myös yksi poliittisen, oikeudellisen ja oikeuspoliittisen toiminnan väline.

Poliitikkohan Wuoresta tulikin. Juristivaiheensa jälkeen hän toimi europarlamentaarikkona ja julkisena keskustelijana ja pohti ihmiskunnan ja elonkehän kohtalonkysymyksiä. Hän eli mukana niin kylmän sodan jälkeisen globalisaatiohuvan kuin sen vastavoimiksi syntyneen ylikansallisen kansalaisjärjestöliikehännänkin. Wuori koki olevansa kotonaan yleiseurooppalaisessa kansalaiskeskustelussa, jota vieraskieliset sanomalehdet osuvasti symboloivat. Hän näki sisältäpäin EU:n hapuilevat yritykset perustuslaiksi ja paljon puhutun demokratiavajeen, puhui pa itsekkin Euroopan unionista kuin minäkin merihirviönä – jälleen itseään yhtä aikaa sisä- ja ulkopuolelle asemoiden. Paljon paradoksaalista Matti Wuoren toiminnassa onkin. Vallan kriittikkona profiloitunut Wuori myös keräsi huomattavan määrän älyllistä ja sosiaalista pääomaa ja käytti sitä itse tärkeinä pitamiensä asioiden yhteiskunnalliseen edistämiseen. Oikeudenkäytön poliittisuutta kritisoinut oikeusoppinut käytti oikeustapauksia ja julkisuutta taitavasti yhteiskunnallisten muutosten tuottamiseen, siis poliittisen toiminnan välineenä.

Vaikka tapauskertomuksissa etäännyttään välillä kauas Wuoresta, on runsaiden ja henkilökohtaisilla arvioilla ryyditettyjen taustatietojen avulla mahdollista myös suhteuttaa henkilöä ja ilmiöitä toisiinsa. Nyt tämä valitettavasti jää paikoin lukijan tehtäväksi.

Nimenomaan Tuorin asemassa oleva asiantuntija, mutta myös tapahtumien henkilökohtainen todistaja ja Wuoren pitkäaikainen ystävä olisi kenties pystynyt nivomaan esimerkiksi oikeustapausten luonnetta, Wuoren valitsemia argumentaatiostrategioita ja myös tämän persoonaa tiiviimmin yhteen. Tällaisenaankin kirja on havainnollinen katsaus oikeutemme ja yhteiskuntamme kehitykseen ja poikkeaviin poliittisiin vaikutuskeinoihin.

KIRJOITTAJATIEDOT

TIMO PANKAKOSKI

VTT, yleisen valtio-opin dosentti (HY), kollegiumtutkija

Turku Institute for Advanced Studies (TIAS)

Filosofian, poliittisen historian ja valtio-opin laitos

Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

Turun yliopisto